

Imperializmus és nyelvtudomány¹

A most bemutatandó könyv két szerző, Csaplár-Degovics Krisztián (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet) és Lumnije Jusufi (Humboldt Egyetem) közös munkája. A kutatás során a kutatók két diszciplína, a történelem és a nyelvészet módszereit ötvözték, mégpedig harmonikusan és gyümölcsözően. A könyv Dr. László Zoltán 1913-as magyar–albán szótárának – amely annak idején *Az albán nyelv szótára* címmel² jelent meg – kritikai kiadása. Mielőtt rátérnék a könyv tartalmára, fontosnak tartom, hogy néhány rövid általános megjegyzést tegyek egyrészt a történelmi és nyelvészeti keretekről, másrészt a szótár jelentőségéről; akár az 1913-as eredetire, akár a jelen kritikai kiadásra gondolunk.

Az észrevételeket egy kérdéssel szeretném kezdeni. Mi a közös a magyar és az albán nyelvben? Ha a nyelvrokonságot nézzük, a válasz: semmi, mert a magyar az uráli, az albán az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, tehát nem rokon nyelvek. De mindkettőre jellemző, hogy önmagában, szigetszerűen áll a környezetében. Jóllehet az albán nyelv az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, és indoeurópai nyelvek veszik körül, nem származik közvetlenül egyetlen indoeurópai nyelvből sem, és nem áll szoros rokonságban egyetlen más indoeurópai nyelvvel sem, mint ahogy például a német az angollal vagy más, úgynevezett germán nyelvvel. A magyar nyelvről szintén tudjuk, hogy teljesen elszakadt nyelvrokonaitól, és a magyarok szomszédságában indoeurópai nyelveket beszélnek.

Ez a „másság” már nagyon korán feltűnt e két nyelvi közösség tagjainak, és Magyarországon – ahogy Csaplár-Degovics a könyv 24. oldalán fogalmaz – az „egyedüllét” érzéséhez vezetett. Ennek az „egyedüllétérzésnek” az egyik következménye pedig az lett, nagyon leegyszerűsítve, hogy rokonszenv alakult ki a magyar tudományosságban minden olyan nép és nyelv iránt, amely osztozott ebben a vélt „magányosságérzésben”. Ez vonatkozott többek között az albánokra is. Ennek a rokonszenvnek – amelyben a szótár szerzője, László Zoltán is osztozott – tulajdonítható, hogy a korabeli Magyarországon megindult Albánia és az albánok tudományos vizsgálata. A pusztá szimpátiánál persze kétségtelenül sokkal fontosabb okok voltak azok a politikai, katonai és gazdasági érdekek, amelyekkel a Magyar Királyság közeledett Albániához a századfordulón. (Fontos tisztázni, hogy az önálló albán állam csak 1912 óta létezik.³ Az azt megelőző időszakot illetően, amikor Délkelet-Európa e területei

1 Csaplár-Degovics, Krisztián – Jusufi, Lumnije: *Das ungarisch-albanische Wörterbuch von Zoltán László (1913). Imperialismus und Sprachwissenschaft*. Wien, Verlag der ÖAW, 2020. 240 p. (Schriften zur Balkanforschung, 3., Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse, 515.)

2 László Zoltán: *Az albán nyelv szótára (Észak-albán, maljiszór tájszólás)*. Bp., 1913.

3 Csaplár Krisztián: Az albán nemzetállam megeremtésének első kísérlete. In: *Világtörténet*, 21. (1999) tavasz-nyár, 3–33.

még az Oszmán Birodalom részei voltak, helyesebb inkább „albán nyelvű területekről” beszélni, amelyeket ma már, mint ismeretes, több államhatár is átszel.)

Az albán nyelvű területek tudományos kutatása a 19. század közepén kezdődött meg, akkor alakult ki az albanológia néven ismert diszciplína. Az osztrák–magyar kutatók úttörő szerepet játszottak a tudományág fejlődésében. A magyar kutatók, Thallóczy Lajos és Nopcsa Ferenc neve ma is ismert és elismert az albanológia tudományágát művelők körében.⁴ Az albanológiához való magyar hozzájárulásnak ezt a korai, Budapest politikai céljaitól el nem választható fejlődését követi nyomon Csaplár-Degovics a szótár kritikai kiadásában. A történelmi háttérrel az úgynevezett *new imperial history* módszertanával dolgozta fel. Ennek a módszernek a kiválasztását az indokolta, hogy Délkelet-Európa, vagyis a Balkán-félsziget az Osztrák–Magyar Monarchia potenciális „gyarmati területe” volt, vagy ahogyan Csaplár-Degovics fogalmaz a 21–22. oldalon: „A félsziget nem volt más, mint az egyetlen hely a földön, ahol a kettős monarchia ki merete alakítani saját nagyhatalmi pozícióját, és ezáltal nagy és összefüggő befolyási övezetét.”

A *new imperial history* egyik fontos eszköze a *birodalmi életrajz*, amely az úgynevezett „életrajzi fordulat” óta tanulmányozza a birodalmi centrum és periféria között mozgó szereplők életét. Ilyen szereplő volt a magyar–albán szótár nagy műveltségű szerkesztője, aki – mint a kötetben részletesen tárgyalt életrajzából is kiderül – olyan, Bécsben és Budapesten tevékenykedő birodalmi érdekcsoportokkal állt kapcsolatban, amelyeknek eszméit és fogalmait propagálhatta. Ez tette lehetővé, hogy László szótára, ahogy Csaplár-Degovics fogalmaz, „kulturális eszközzé váljon azon területek birtokbavételére, amelyekkel szemben Ausztria és Magyarország birodalmi és koloniális attitűdöket tanúsított” (24.). Mindez pedig nem utólagos rekonstrukció, ez a szemlélet közvetlenül is kiderül a szótár előszavából, ahol László így nyilatkozik: „Most végre megnyílt ez a rejtélyes ország, s első sorban bennünket, mint protektor-nagyhatalmat érdekel, mert íme kereskedelmünknek, iparunknak és turisztikánknak új területe nyílt, ahol érvényesülni lehet és kell is” (124.).

Mivel nyelvész vagyok, ezért ismertetésem következő részében a szótár nyelvészeti vonatkozásaira térek ki. A kiadás magját László szótára eredeti kiadásának faksimile reprodukciója, valamint a benne szereplő lexikai bejegyzések alapos filológiai-kritikai tárgyalása alkotja. A kiadás nyelvészeti részét az *Egy nyelvi műhely rekonstrukciója* című fejezet vezeti be. A fejezet ismerteti László Zoltán módszertanát és szemléletét, vagyis azt, hogy miként jutott hozzá a szerző „a nyelvi alapanyaghoz”; majd magával a szavakkal és kifejezésekkel foglalkozik. Többek között azzal, hogy hol gyűjtötték őket.

A válasz nem nehéz: az albán nyelvterület északi részén. (Ehhez egy kis adalék: az albán nyelv két nyelvjárási területre oszlik: délen az úgynevezett toszk nyelvjárást beszélők, északon pedig, beleértve a mai Koszovót is, az úgynevezett geg nyelvjárást.) Maga a szerző, László is kétséget kizáróan megjelöli szótára szavainak a forráshelyét, amikor közli, hogy „...az északi a tulajdonképpeni skipetár nyelv. (...) A dél-albán tájszólás tele van graecizmusokkal s a mindennapi használatban nélkülözhető, ezért én is az előttem ismerős észak-albán tájszólást dolgoztam fel” (124–126.).

Bizonyos történelmi okokból valóban a geg dialektus az albán nyelvnek az a változata, amelynek régebbi írásos hagyománya van. A toszk viszont, amelyet László kevésbé

4 Csaplár Krisztián: Nopcsa Ferenc báró és a Monarchia albániai politikája 1910–1911-ben. In: *Fons*, 8. (2001) 3. sz. 311–359.; Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy and Albanian Historiography. In: *These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi. Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts*. Ed.: Csaplár-Degovics, Krisztián. Bp., 2019. 107–145.

becsült, sőt nyelvészeti szempontból rosszul ítelt meg, a mai standard albán nyelv alapja. László idején azonban – és a második világháborúig – a geg dialektus volt a meghatározó nyelvi közeg Albániában, amelyet más szótárak is kodifikáltak.

Itt érkezünk el a szótárszerkesztő László módszertanának kérdéséhez. Ahhoz a kérdéshez, hogy milyen módon gyűjtött nyelvi alpanyagot szótárához. Nyilvánvaló, hogy adatait főként empirikusan, azaz az informátorokkal készített szóbeli interjúk révén gyűjtötte. Ezt igazolja a Jusufi által írt fejezetben az a példa, amely az interjúk során hallott szavak félreértelmezését mutatja be. Például az „Adria” kifejezést „Buna”-ként adja meg László, pedig a Buna nem más, mint az a Shkodra mellett található folyó, amely az Adriába torkollik. E példán látszik László munkamódszere, hogy miként keletkezettek a félrefordítások. Ahogy Jusufi fogalmaz: „Itt a szerző talán a Shkodra menti vízre mutatott, és az informátor azt hitte, hogy a folyó nevére kíváncsi.” Ebből és más hasonló esetekből, ahogy az egyes lexémák rögzültek a szótárban, világos, hogy maga László nem ismerte az albán nyelvet. Mint ahogy az életrajzából kiderül, szótárát, egy kivételével, az akkoriban létező más albán szótárak ismerete nélkül írta. Az egy kivétel pedig, amelyet László egyébként nem nevezett meg, nem más, mint a szorgalmas mérnök, utazó író és osztrák ügynök, Karl Steinmetz *Albán szükség-szótára*, amely 1912-ben jelent meg Szarajevóban. László és Steinmetz szótárai módszertanukban és szerkezetükben nagyon hasonlóak. Steinmetz munkájának ismeretét vagy használatát bizonyítja a László szótára 7. oldalán található nyomdahiba, ahol a magyar „ajtó” szó az albán „aer-a” alakban szerepel. Ugyanúgy, ahogy az – tévesen – Steinmetz szótárának 30. oldalán is megjelent a helyes „der-a” alak elírásaként.

Ezzel el is érkeztem a jelen kötet bemutatásának utolsó részéhez. Mit is jelentenek az olyan téves fordítások, mint az imént említettek, a szótár értékelése szempontjából? Miként kell meghatározni a szótár jelentőségét és helyét az albanológia, különösen a tudományág nyelvészeti aspektusainak kontextusában?

A válaszokhoz szükséges, hogy egy rövid történelmi kitérőt tegyek az albán nyelv története kapcsán. Sok más európai nyelvvel összehasonlítva és sok más európai nyelvvel ellentétben az albán nyelvnek viszonylag későn alakult ki az írásbelisége. Az első összefüggő nyelvemlék, egy vallásos szöveg, 1555-ből származik. Ezt követően, egészen a 19. század közepéig a katolikus papok teológiai tartalmú művei domináltak az északi geg nyelvjárásban. Csupán a 19. század második felének úgynevezett nemzeti megújulása után jelent meg az albán szépirodalom és próza. Az albán lexikográfia, azaz az albán szókincs rögzítése és kodifikálása azonban annyira ritkaságszámba ment ezekben a korokban, hogy László szótára, még a félrevezető, de empirikus kontextusba helyezéssel relativizálható fordításai ellenére is, Jusufi szerint örvendetesen gyarapítja vonatkozó ismereteinket.

László szótárának különleges értékét az adja, hogy a beszélt nyelvet rögzíti, és sok turcizmust, azaz török kölcsönszót tartalmaz. Ne feledjük, hogy az albán nyelvű területek mintegy 500 évig, az 1912-es államalapításig az Oszmán Birodalom részei voltak, és az oszmán-török nyelv fontos kommunikációs eszköz volt, ami számos kölcsönszóval gazdagította a délkelet-európai nyelveket. A nemzeti-purista áramlatok ezeket a török elemeket kiirtották és irtják ma is (többek között az albán nyelvben is). Éppen ezért értékes a László szótárában való szerepeltetésük. Ráadásul éppen a turcizmusok miatt lehet leginkább megbízni a szerző munkájában, mivel László rendelkezett bizonyos keleti nyelvi tapasztalattal már az albán szótár elkészítése előtt: ő adta ki a bosnyák nyelv arabizmusainak és turcizmusainak a szótárát.⁵

⁵ László Zoltán: *Turcizmusok és arabizmusok. A balkáni szerb-horvát nyelvben előforduló idegen, de szlavizált szavak gyűjteménye.* Bp., 1912.

László Zoltán magyar–albán kyszótára figyelemre méltó nyelvemlék, amely a történelemszerek és a nyelvészek számára egyaránt sokrétű tapasztalatokat tartogat. László személyisége a kor uralkodó szellemét tükrözi, és illeszkedik az Osztrák–Magyar Monarchia – amely Albániában is különösen intenzíven törekedett érdekei érvényesítésére – birodalmi-kolonialista törekvéseibe.⁶ A szótár nyelvészeti értéke kétségen felül áll. A szótár keletkezéstörténete, különösen a szerző életrajzának tükrében, betekintést nyújt a korabeli adatgyűjtés módszereibe, amelyek – az albán lexikográfia egyéb összeállításai és a nyelv kodifikálása esetében is – eddig ismeretlenek voltak. László műve ily módon egyértelműen fontos része az összalbán lexikográfiának.

Végezetül, László szótára volt a kezdő szikra a magyar albanológiában. Ahogy Csaplár-Degovics fogalmaz a 35. oldalon: a szótár megjelenése egyben „a magyar albanológia születése” is volt. Annak a magyar albanológiának a létrejöttét jelentette, amelynek története Schütz István nyelvészen keresztül, akit személyesen is ismerhettem, Csaplár-Degovics Krisztiánig és kollégáinkig, Lumnije Jusufiig vezet. Utóbbinak különös köszönettel tartozunk, hogy e nyelvemlék gondozását magára vállalta, és az albanológia számára oly példaértékű kritikai kiadásban megjelentette.

Joachim Matzinger*

---

6 Csaplár-Degovics Krisztián: *„Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink.” Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914)*. Bp., 2022. 275–300.

* A szerző az Österreichische Akademie der Wissenschaften Institut für die Erforschung der Habsburgermonarchie und des Balkanraumes tudományos munkatársa (1010 Wien, Dr. Ignaz Seipel-Platz 2., joachim.matzinger@oeaw.ac.at).